
ZESZYTY NAUKOWE WYŻSZEJ SZKOŁY PEDAGOGICZNEJ
W BYDGOSZCZY

STUDIA PEDAGOGICZNE 1984 z.12
Pedagogika Przedszkolna i Wczesnoszkolna /3/

JAN FRĄTCZAK

WSP w Bydgoszczy

NAUCZYCIEL EDUKACJI WCZESNOSZKOLNEJ WYKONAWCĄ I ORGANIZATOREM TEATRU CHIŃSKICH CIENI

Edukacja /tj. kształcenie i wychowanie/ dziecka uwarunkowane jest możliwościami jego procesów poznawczych i emocjonalnych oraz działaniowych. Poznawanie odbywa się na drodze bezpośredniego i pośredniego zetknięcia się z otaczającą je rzeczywistością. Pośrednią rzeczywistość stanowią tzw. środki dydaktyczne. Są to przedmioty specjalnie zaprojektowane i wyprodukowane w celu ułatwienia procesu przekazywania i przyswajania przez uczącego się określonego zasobu wiedzy czy określonej sprawności¹, a także w celu zapewnienia ich odbiorcom określonych przeżyć emocjonalno-estetycznych i poznawczych oraz rozrywkę.

Z przytoczonej definicji wynika, że środki dydaktyczne przeznaczone są dla osób procesu edukacyjnego: nauczyciela oraz uczących się². Jednym ze środków dydaktycznych, a dokładniej dydaktyczno-wychowawczych są różnego rodzaju obrazy ekranowe. Do obrazów tych należą m.in. obrazy teatru cieni.

Co to jest "teatr cieni"? Jest to określona technika przesuwania odpowiednich obiektów między ekranem a źródłem światła, tak aby rzuciły cień na ekran. Jeżeli obiektami tymi są przedmioty np. dwuwymiarowe /płaskie/ modele, statyczne lub dynamiczne, elementy dekoracyjne i nadamy im określoną scenerię oraz powiążemy ich działanie jakąś akcją wówczas powiemy o chińskim teatryku cieni³. Natomiast jeżeli obiektami tymi będą modele trójwymiarowe, np. lalki, kukiełki, a nawet ludzie /aktorzy/ wówczas mówimy o hiszpańskim teatryku cieni.

W wielu placówkach kulturalno-oświatowo-wychowawczych chiński teatrzyk cieni jest niedostatecznie wykorzystany w działalności kultural-

no-rozrywkowej dzieci i młodzieży. Do zasadniczych przyczyn braku zainteresowania tymi środkami dydaktycznymi można zaliczyć:

- brak dostatecznej literatury;
- dotychczasowa literatura ogranicza się do konwencjonalnych urządzeń teatryku cieni chińskich;
- brak kaset i wyposażenia teatryków cieni;
- w literaturze dotychczasowej nie ma pokazanej techniki wykorzystania projektoru dla organizacji teatryku cieni chińskich.

W rozważaniach niniejszych zajmiemy się przede wszystkim ostatnim zagadnieniem.

1. Historia i ewolucja teatryku cieni chińskich

Historycznie rzecz biorąc, jak to wykazali Edward Gordon Craig i Leon Schiller - teatr cieni do jedna z najstarszych form teatru na świecie⁴, co ostatnio budzi coraz większe zainteresowanie. Ciekawe, że dzieje się to właśnie w dobie rozkwitu filmu i telewizji, ogromnych konkurentów chyba dla wszystkich form teatralnych. Jednak teatr cieni nie tylko nie stracił nic ze swej atrakcyjności, lecz coraz częściej "przypomina o sobie" - odnosząc poważne sukcesy na festiwalach międzynarodowych, rywalizując z powodzeniem z lalką trójwymiarową, z różnego rodzaju jej odmianami do teatru czarnego i maski włącznie. Wszystko to świadczy o niezwykłej vitalności tej formy teatru i o jej nowych możliwościach.

Powstanie teatru cieni należy szukać na Dalekim Wschodzie. Pierwsze wzmianki w literaturze piśmiennej pochodzą z czasów - dynastii Sung w Chinach/X-XII w.n.e/, bowiem w tym okresie zawodowi narratorzy posługiwali się kolorowymi cieniami dla lepszej ilustracji słowa.

Chiński teatr cechowała precyzja w wykonywaniu samej lalki. Lalka sporządzona z bawolej czy oślej skóry odpowiednio przetuszczonej, dla uzyskania przejrzystości, stanowiła wzorzysty obraz graficzny, z licznymi prześwitami naturalnego koloru. Dzięki przemyślanej technice poruszania lalkami, chiński teatr cieni był dynamiczny, ruchliwy. Lalki pojawiały się na ekranie i znikły z przedziwną lekkością. Z reguły lalki występowały z profilu, co umożliwiło grę w obu kierunkach. Poruszały się dowolnie po całym ekranie.

Odmienne przedstawiał się teatr cieni jawajskich. Lalki mało ruchliwe, poruszane od dołu umocowane były w listewce drewnianej zatkniętej najczęściej w owocu dyni. Nie naśladowały jednak ruchów człowieka, jedynie je sygnalizowały. Lalki - tak jak w Chinach sporządzone były ze skóry bawolnej, przy czym w odróżnieniu od cieni chińskich - jawajskie osiągały niesłychane bogactwo wzorów koronkowej wprost roboty. Lalki były dwustronne - z jednej czarne, z drugiej barwne /przeważały tu kolory: złoty, czerwony i zielony/. Z tych względów teatr jawajski miał też dwustronną widownię.

Syjamski teatr icieni zbliżony jest do teatru jawajskiego, z tym, że zamiast poszczególnych lalek przygotowane były całe sceny na jednej skórze bawolnej i kolejno demonstrowane widowni. Lalka tonała w splotach przedziwnych wzorów czerpanych głównie ze świata roślinnego.

Teatr cieni w Indiach stosuje również pewne elementy znane z poprzedzających opisów, ale korzysta bardziej z możliwości jakie następcza oddalenie lalki od ekranu. Nie przykładano jej do płótna, lecz manipulowano w pewnej odległości. Uzyskiwano przez to mniejszą ostrość obrazu, ale zwiększała się zwiewność postaci i powiększała jej wymiar. Operowano tu też lalkami większymi, dochodzącymi od metra wysokości.

Do Europy teatr cieni prawdopodobnie przedostał się z Turcji. Różni się bardzo od swych dalekowschodnich prawzorów, występuje tu forma ostra. Lalki jakby z grubsza zaznaczone posiadają duże wyraziste, prawie karykaturalne głowy. Plebejski repertuar tego teatru jest często satyrą na inne klasy społeczne, a przy tym mocno erotyczny.

Z chwilą pojawienia się filmu, tworzono przy pomocy kamery uważano, że popularność teatru cieni zmaleje. Kino - ten najdoskonalszy teatr obrazów czarnobiałych i kolorowych miał zastąpić teatr cieni w zupełności. Ale już w niewiele lat później pojawili się artyści, którzy postanowili wykorzystać teatr cieni w kinie. Wycinali różnorodne sylwety i wykorzystywali kamerę jako środek ożywiania postaci. A potem pojawił się film animowy /który cieszy się dużym uznaniem do dnia dzisiejszego, jak np. "Bolek i Lolek"/. Używano w nim sylwet cieniowych i wykorzystując całą gamę szerokości aż do czerni tworzono czarowny świat o takiej autentyczności i perfekcji, że człowiek przyj-

mując tę konwencję natychmiast żył nią w czasie oglądania filmu i później nie mógł zapomnieć oglądanych scen.

W chwili obecnej istnieje kilka stałych teatrów cieni. W Europie - m.in. Teatr dr Maxa Buhrmanna w RFN, Fritza Gaya w NRD, Teech Blanc ef Noir oraz Moskiewski Teatr Cieni.

Jeśli chodzi o teatr cieni w Polsce to rozwój jego sięga pierwszych lat powojennych. Sztuka "Dwa Michały i świat cały" wystawiona przez Henryka Ryla⁵ stanowiła w 1947 roku w Krakowie pewne wydarzenie artystyczne. Szczególne wrażenie robiły olbrzymie głowy wycięte ze sklejk z dodanymi sznurkowatymi włosami /projekt Mikołaja Sasykina/. Przez oświetlenie ekranu z przodu i z tyłu teatr cieni uzyskał dodatkowe efekty świetlne. Używano przy tym materiałów bardzo prostych: sklejk, celofanu, sznurka, pló, pleksiglasu, celuloidu.

Z biegiem lat teatr cieni zmieniał swój charakter plastyczny i metodyczny; sposób poruszania oraz sposób wykonania lalek. Najprostszy, jak i najstarszy okazała się forma cieni ludzkich rąk, następnie cieńpacyńka, potem sylweta, sylweta ruchoma, lalki ażurowe, cienie kolorowe, lalki witrażowe, cień tarczowy, a następnie teatr cieni z optyką⁶.

2. Elementy obrazu ekranowego i rozumienie ich przez dzieci wczesnoszkolne

Podstawowym efektem teatrzyku cieni są obrazy ekranizowane, które mogą być statyczne lub ruchome przedstawiając sylwety ludzi i różnych obiektów przyrodniczych, tworząc jakąś kompozycję, historyjkę, fabułę itp.

Na początku XX wieku psycholog niemiecki W. Stern zauważył, że dziecko już od drugiego roku życia ogląda z wielkim zainteresowaniem obrazy. Jego zdaniem charakterystyczne jest to, że oprócz opamiętania mowy i pionowego chodzenia, oglądanie obrazów należy do tych sprawności, które na początku drugiego roku życia zapowiadają zdolności specyficznie ludzkie z natury niedostępne zwierzęciu⁷.

Całą otaczającą rzeczywistość w pierwszych latach życia - dziecko poznaje w sposób bezpośredni; sprawdza z czego jest zrobiona dana rzecz i do czego służy. Gorzej jest z obrazem, dziecko nie może nim manipulować, jednak na jego widok wyciąga ręce, obraca go

na różne strony i stara się nim interesować. W miarę dorastania, dziecko nabywa umiejętności spokojnego oglądania obrazów i sylwetek. Zarówno W. Stern, jak i S. Szuman badali w jaki sposób dziecko rozpoznaje oglądaną rzecz na obrazie, mimo że jest ona przedstawiona płasko, w dużym zmniejszeniu. Okazało się jednak, że wpoznaniu przez dziecko rzeczy na obrazie decydują następujące elementy: kontur, wypełniona powierzchnia, barwa, wielkość, położenie, perspektywa⁸. Decydującym elementem w rozpoznawaniu przez dziecko rzeczy na obrazie jest kontur. "Artysta przetwarza obrazy natury dla dzieci na uproszczone konturowe rysunki, pomija w nich świadomie i celowo perspektywę, nie modeluje i nie cieniuje rysunku"⁹ - stwierdza S. Szuman. Zaznaczona najbardziej charakterystyczną część konturu jakiejś rzeczy, np. głowa psa, konia wystarcza dziecku w prawidłowym rozumieniu tego przedmiotu.

Innym elementem obrazu ułatwiającym dziecku rozpoznawanie przedmiotu jest wypełnienie jego powierzchni szczegółami. Jednak mimo że dzieci interesują się szczegółami¹⁰ to jeżeli tych szczegółów jest zbyt dużo na obrazie, utrudniają one dziecku rozpoznanie przedmiotu. Poza tym dzieci najmłodsze, w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym lubią oglądać barwne obrazy. "Dzieci w tym wieku są bardzo wrażliwe na kolor, jednak nie jest on czynnikiem decydującym"¹¹ w prawidłowej percepcji. Pragną one bowiem przede wszystkim oglądać obrazy ruchome. Najlepiej zatem, byłoby aby obraz pokazywane dzieciom były obrazami dynamicznymi i różno-kolorowymi¹². Natomiast niewielką rolę w rozpoznawaniu przedmiotów na obrazie spełnia ich wielkość. Trzeba jednak pamiętać, że dziecko jest wrażliwe na stosunki między poszczególnymi przedmiotami znajdującymi się na tym samym obrazie. Położenie rzeczy na obrazie nie spełnia większej roli w rozpoznawaniu jej przez dzieci. Trucność sprawia dziecku zrozumienie perspektywy, która służy do uwydatnienia cech przestrzennych rzeczy znajdujących się na obrazie. Dlatego dziecko oglądając np. stół w perspektywie często stwierdza, że ma on jedną nogę krótszą.

Przedstawione elementy poznawania przez dzieci rzeczy na obrazie występują w takiej kolejności od siebie zależności, w jakiej kształtują się zdolności rysunkowe dziecka: dziecko rysuje najpierw kontur, potem wypełnia powierzchnię rysunku barwami, następnie - szczegółami i dopiero po opanowaniu rysunku płaskiego uczy się

rysunku perspektywicznego¹³.

4. Znaczenie teatrzyku chińskich cieni

Może zrodzić się pytanie, czy warto stosować teatrzyk cieni w dziele kolorowego i dynamicznego obrazu na ekranie telewizyjnym i kinowym a także skoro są możliwości zorganizowania teatrzyku kukiełkowego?

Poznanie wielu obiektów naturalnych według ich sylwet, kształtów i wielkości, zwłaszcza w porównaniu z innymi, ma duże znaczenie kształcące, ponieważ w warunkach naturalnych dzieckb /człowiek/ dość często spotyka się jedynie z tzw. sylwetami obiektów naturalnych w formie odcisków na miękkim podłożu np. piasku, plastelinie lub cieni powstających na skutek ich oświetlenia pod określonym kątem promieniami świetlnymi np. cienie drzew, a także z sylwetami naturalnych obiektów w przyrodzie w znacznej odległości od obserwatora np. sylwety drzew, ptaków fruujących na znacznej wysokości¹⁴.

Poza tym środki, którymi w teatrze cieni wydobywa się efekt artystyczny są proste i uzyskiwane przy niewielkim nakładzie zasobów materialnych, energii nauczyciela i jego czasu, a zapewnia się pełną ułudę atmosfery teatralnej, w której w większym lub mniejszym stopniu mogą bezpośrednio uczestniczyć wszyscy uczniowie i uczestnicy zajęć pozalekcyjnych, zarówno w fazie przygotowania jak i wystawiania sztuki.

Następną cechą teatrzyku cieni chińskich jest nowość formy, która wobec małej powszechności może zainteresować i zaangażować uczniów jako aktorów i widzów. Oto podstawowe i wydaje się lakoniczne przyczyny, dla których warto, aby nauczyciele wychowawcy dziedzin wczesnoszkolnych podjęli tę formę dedukacji teatralnej.

5. Techniczne modele teatrzyku cieni

Dokonując przeglądu technicznych modeli teatrzyku cieni można wyróżnić kilka ich podstawowych typów:

- 1/ teatr kasetowy, złożony ze skrzyni, której zasadniczymi częściami są: ekran i podstawa z urządzeniami do ustawiania i przesuwania rekwizytów, oświetleniem, stałą dekoracją itp.;

- 2/ matowy ekran przezroczysty, rekwizyty i źródło światła sztuczne, jak np. reflektor teatralny, silna żarówka, diaskop lub naturalne np. słońce w plenerze lub w sali zajęć. W tym ostatnim przypadku ekran musi być odpowiednio ustawiony względem słońca, tj. tak, aby jego promienie padały jak najbardziej prostopadle na ekran;
- 3/ projektoskop, ekran kinowy /którym może być nawet biała ściana/ i rekwizyty¹⁵.

Projektoskop wśród wymienionych typów technicznych modeli teatrzyku cieni chińskich jest najbardziej wygodny z poniższych przyczyn¹⁶

- posiada silne źródło światła, dzięki czemu zapewnia dobre obrazy - cienie, które można obserwować przy świetle dziennym lub sztucznym;
- obiektyw charakteryzuje się krótką ogniskową, stąd może znajdować się w niewielkiej odległości od ekranu;
- obiekty demonstrowane można umieszczać na jego okienku projekcyjnym albo przed obiektywem;
- można dokonywać projekcji obiektów o różnych wielkościach w granicach od 1- do 25 cm. W przypadku ekażonowania najmniejszych obiektów można je powiększyć w rozmaitym stopniu przez odpowiednie przesuwanie projektoskopu od ekranu;
- projekcji można dokonywać w poziomym i pionowym ustawieniu projektoskopu;
- projekcja rekwizytów zapewnia obrazy czarno-białe i kolorowe;
- rekwizyty mogą mieć niewielkie wymiary, a zatem są łatwo wykonywalne, dostępne z wyboru istniejących w szkole środków dydaktycznych, np. modeli plastikowych zwierząt, urządzeń technicznych, środków komunikacji.

6. Teatrzyk cieni chińskich z zastosowaniem projektoskopu

Przypomnijmy, że projektoskop jest urządzeniem do projekcji przedmiotów /środków dydaktycznych/ wykonanych z materiałów przezroczystych i nieprzezroczystych. W tym ostatnim przypadku mówimy o projekcji cieniowej. Środki dydaktyczne stosowane w projekcji projektoskopowej nazywamy projektogramami¹⁷.

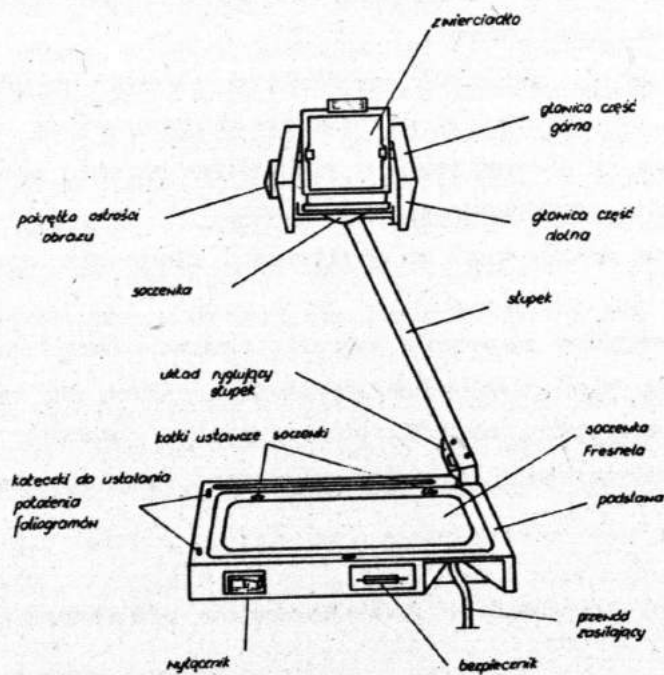
Projektoskopy ze względu na sposób powstania obrazu ekr-

nowego, który jest wynikiem odpowiedniego układu oświetleniowego i optycznego można podzielić na dwa zasadnicze typy:

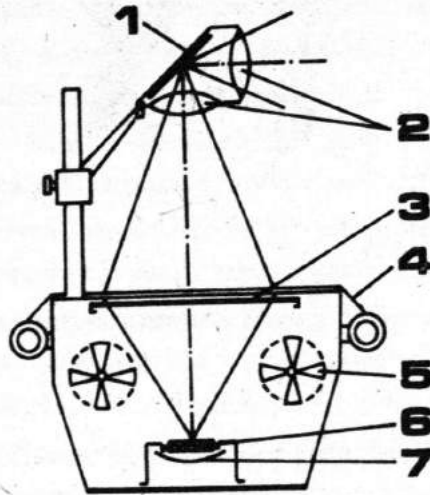
- pierwszy z nich zapewnia obrazy ekranowe, które powstają w wyniku prześwietlenia promieniami źródła światła projektogramów;
- drugi - obrazy ekranowe które są wynikiem promieni prześwietlająco-odbitych projektogramy.

Do urządzenia teatrzyku cieni chińskich przede wszystkim należy stosować pierwszy typ projektoskopów. Można znaleźć doń takie marki, jak Lech-1, Lech-2, Lech-3, Lech-50 /produkcji Poznańskiej Fabryki Pomocy Naukowych/.

Ponieważ zrozumienie niektórych zasad stosowania projektoskopu w teatrzyku cieni chińskich wymaga poznania podstawowych elementów tego urządzenia przedstawiamy go na Rys.1 i Rys.2.

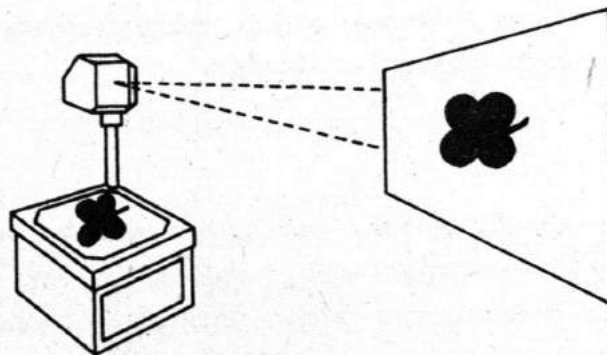

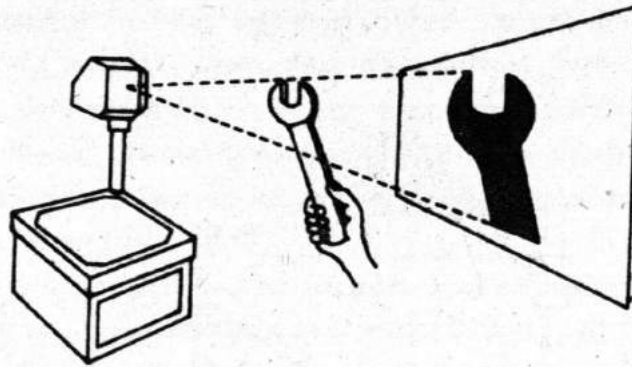
Rys. 2. Budowa projektoskopu

1 - lustro, 2 - soczewki, 3 - soczewka Fresnela, 4 - taśma przezroczysta, 5 - wentylator, 6 - żarówka halogenowa, 7 - zwierciadło wklęsłe

A oto przykłady techniki projekcji cieniowej modeli za pomocą projektoskopu:

Rys. 3. Projekcja cieniowa przedmiotu umieszczonego na okienku projekcyjnym projektoskopu

Rys. 4. Projektcja cieniowa przedmiotu umieszczonego pomiędzy głowicą i ekranem

W dalszych rozważaniach zwrócimy uwagę na niektóre techniki wykonywania dekoracji i lalek dla teatru cieni.

Dekoracja

Dekoracje wykonuje się na arkuszach celitu przez malowanie na nich odpowiednich obrazów do określonej sztuki. Malowanie należy wykonywać w różnych kolorach. Dobre efekty dekoracyjne zapewniają również rysunki "wydrapywane" na prześwietlonych błonach filmowych, które można nabyć w pracownikach rentgenologicznych lub fotograficznych. Elementy dekoracyjne można wykonywać także z kartonu przez wycinanie odpowiednich konturów np. drzew, budowli itp. natomiast rozmaitej wielkości kawałki kolorowego celofanu odpowiednio ułożone lub udrapowane na roboczej płycie projektoskopu zapewniają wspaniałe efekty kolorystyczne na ekranie.

Efekty świetlne

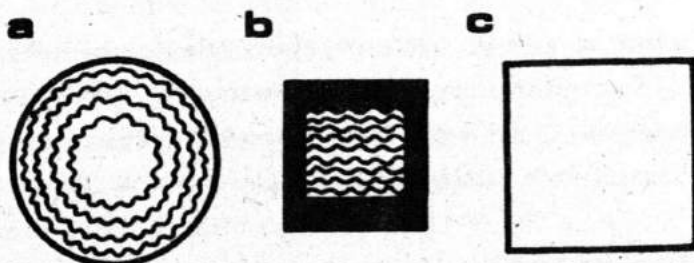
Celem zapewnienia efektów wizualnych należy przygotować arkusze z kolorowej, przezroczystej folii, celofanu itp. Np. światło różowe zapewnia złudzenie zachodu lub wschodu słońca, niebieskie - nocy. Dla otrzymania obrazu nieba z chmurami należy na niebieskim arkuszu celofanu namalować różnorodne kształty figur za pomocą różnych kolorów masaków. Natomiast obraz deszczu można otrzymać dzięki narysowaniu na arkuszu przezroczystej folii mnóstwa cienkich kreseczek,

a w czasie projekcji na soczewce projektoskopu należy go przesuwac do siebie /plonowo z góry na dół/. Choć zaś ukazać nieboskton na pustyni należy na połowie arkusza przezroczystej folii nakleić esiofan niebieski, a na drugiej żółty. Efekt wizualny drzew można otrzymać przez naklejanie w przezroczyste miejsca folii niekolorowej - kontury zielonych liści i brązowego pnia.

Projekcję obrazu ognia można wykonać w następujący sposób: ustawiamy projektoskop w pozycji bocznej, na jego soczewce umieszczamy arkusz przezroczystej czerwonej folii, a na niej zawieszono "języki ognia" wycięte z miękkiego materiału np. z jedwabiu naturalnego. Naprzeciw tak przygotowanej soczewki projektoskopu ustawiamy np. wentylator suszarkę do włosów. Po włączeniu urządzenia na obrazie ekranowym otrzymamy efekt ognia.

Jeżeli natomiast nad soczewką projektoskopu umieścimy blaszaną tarczę podziurkowaną bardzo drobno gęsto i będziemy ją obracać dość wolno ruchem jednostajnym wówczas na ekranie otrzymamy obraz padającego śniegu. W przypadku projekcji trwającej kilka sekund jako napędu tarczy tej można zastosować sznurek pociągany ręcznie, który uprzednio został nawinięty na jej oś.

Dla dłuższej ekspozycji tego typu obrazu tarczę należałoby poruszać na pomocą silniczka bateryjnego wraz z przekładnią. Natomiast obraz wody na ekranie można uzyskać za pomocą projekcji przezroczystej tarczy obracającej się i nieruchomego arkusza folii. W tym celu na obu tych elementach należy namalować tuszem jednakowe drobne-faliste linie, a całość przestonić jasnoniebieskim filtrem, np. przez nałożenie arkusza niebieskiej folii na soczewce projektoskopu lub głowicy /obiektywu/. Po wprowadzeniu tarczy w ruch otrzymany na ekranie obraz przedstawiający falowanie wody.

Rys.5.

Na podstawie literatury lub własnych projektów można znacznie więcej opracować podobnych urządzeń dla uzyskania efektów scenicznych, które przyczyniają się do skuteczności przeżyć eksponowanych sztuk teatralnych, poezji, piosenek itp. Pomimo, że projekcje tego typu wzbogacają inscenizację należy stosować je tylko po uprzednim przemyśleniu i uzasadnieniu zastosowania. Niemniej zagadnienie to wymaga jeszcze wielu twórczych poszukiwań w sferze technicznej i artystycznej po oto, aby amatorskie sceny były coraz bogatsze i stanowiły obszar twórczych poszukiwań rozmaitych hobbystów.

Lalki

Lalki można wykonać z tektury, kartonu, matapleksu, celofanu itp. przy pomocy odpowiednio dobranych narzędzi jak np. nożyczek, kleszczy itp. W tym celu najpierw sylwetki lalek rysuje się na papierze, a potem wycina. Czynności te mogą wykonywać dzieci po przeczytaniu odpowiedniego tekstu. Ten ostatni sposób stanowi doskonałe ćwiczenie w zakresie ekspresji graficznej odbiorców przeżytego tekstu literackiego.

Można także pozwolić na to, aby lalki były po prostu przerysowanymi i wyciętymi sylwetkami rysunków zamieszczonych na łamach różnych czasopism. Lalki ze względu na ruch elementów mogą być statyczne lub dynamiczne; jak je konstruować?

Lalki dynamiczne konstruuje się w ten sposób, że określone jej części należy łączyć za pomocą systemu dźwigni i poruszaczy. Poruszcacz jest to pasek kartonu, sznurek lub drucik, za pomocą którego ręka animatora wprowadza jakąś jej część w ruch. Jeżeli zamierza się nadać ruch kilku częściom lalki lub kilku lalkom naraz, wówczas odpowiednie poruszcacze należy połączyć ze sobą za pomocą tzw. łącznicy.

Figurki można wykonać tak, aby poruszały np. głową, rękami, nogami, tułowiem - pochylały się i prostowały. W tym celu ruchomą część należy przymocować przegubowo przewleczonym przez przekłute otworki cienkim drutem /lub nicią/ związanym po obu stronach figurki węzełkami.

Po lewej i prawej stronie "przegubu" /miejsce łączenia/ w ru-

chomej części figurki przekłuwa się jeszcze dwa otwory. Przewleka się przez nie nitki zawiązując na ich końcach węzłki. Nitki przeprowadza się przez wykonane z drutu oczka /prowadniki/ przymocowane do figurki. Na podtrzymującej figurkę listewce, także przegubowo, szpilką lub drutem przymocowuje się poprzeczkę. W otworach na jej końcach umieszcza się pozostałe końce nitki zaopatrując je także w węzłki. Poprzeczka ta stanowi rodzaj dźwigni. Naciśnięcie raz na jeden, raz na drugi jej koniec powoduje się ruch części figurki. Łączenie za pomocą drutu wymaga przygotowania tzw. rybki, tj. paska tektury z jednego końca ściętego w kształcie trójkąta w wierzchołku którego znajduje się podłużna szczelina o ok. 1 cm długości i 2 mm szerokości. W tym celu kawałek drutu należy przekłuć przez obie części w miejscu ich łączenia, a między nie włożyć tzw. "rybkę". Bez niej trudno byłoby połączyć dwie części w taki sposób, aby się poruszały.

Przed złączeniem na stałe dobrze jest poszczególnie elementy połączyć próbnie za pomocą np. szpilek krawieckich.

Rekwizyty

Przez rekwizyty rozumiemy te przedmioty, które są potrzebne lalkom do gry albo jako ruchome części dekoracji. Do pierwszej grupy należą np. miotła, kij, kapelusz itp. Drugą natomiast stanowią sprzęty np. stół, samochód, płot.

Rekwizyty wacina się z kartonu jako kontury całościowe lub z tzw. okienkami. Wycięte okienka dla podniesienia efektów obrazów ekranowych można podkleić kolorowymi kawałkami celofanu np. okna zamku koloru niebieskiego i pomarańczowego, kopułę - żółtego.

Dla sporządzenia wielu rekwizytów i lalek do teatrzyku cieni eksponowanych za pomocą projektoskopu można wykorzystać wiele elementów układanek konstrukcyjnych znajdujących się w zestawach zabaw dziecięcych. Wiele połączeń elementów wspomnianych układanek ma charakter połączeń ruchomych. Dlatego sporządzone z nich figury ludzkie /lalki/ i zwierząt oraz rekwizyty mogą być dynamiczne przez połączenie niektórych elementów z rozrusznikiem. W niektórych przypadkach można nieruchomym figurkom, tj. nie złożonym w żadnej ruchomej części nadać charakterystyczny ruch, przez odpowiednie przesuwanie ich na powierzchni ekspozycyjnej projektoskopu np. lekko

kolysząc.

Mówiąc o demonstrowaniu ruchu figurek teatrzyku cieni należy pamiętać o tym, że winien on być uwarunkowany charakterystycznymi cechami dla danej postaci lub roli, którą odgrywa ona w sztuce.

Dekoracja winna być dobrze zsynchronizowana z treścią scenariusza i mieć charakter przestrzenny. Wielką usługę oddają w tym zakresie tzw. nakładanki kilku kolejnych arkuszy celitu na siebie. Jest to najprostsza i najefektywniejsza technika dekoracji stosowanej na projektoskople dla celów teatrzyku cieni chińskich.

Techniki wykonywania foliogramów

Foliogramy to projektogramy wykonane na podłożu przezroczystym np. na folii, celofanie. Wyróżniamy różne techniki ich wykonywania.

Przez techniki graficzne rozumiemy tutaj sposoby wykonywania rysunków i literactwa na przezroczystym materiale stanowiącym materialny nośnik informacji projektogramów.

Różniamy kilka zasadniczych technik graficznych przydatnych w tym zakresie: technika odręcznego rysunku i napisu, 2/ tzw. pisaniki, 3/ tzw. prószenia, 4/ tzw. drapanki, 5/ przenoszenia obrazów kalkomanii przesuwankowej na folię, 6/ stemplowana, 7/ kserograficzna. Technika odręcznego rysunku i napisu na przezroczystym materiale. Aby uzyskać obrazy barwne należy posługiwać się kolorowymi tuszami specjalnymi do folii, tuszami kreślarskimi lub przezroczystymi lakierami transparentowymi. W przypadku stosowania kolorowych tuszy kreślarskich dobrze jest dodać do nich nieco benzyny, która ułatwia dobre ich rozprzewadzenie po powierzchni folii. Natomiast dla uniknięcia zbyt wczesnego odpryskiwania tuszu od powierzchni folii proponujemy dodać nieco gliceryny, która czyni elementy nakreślonych rysunków i liter bardziej elastycznymi. Niemniej efekt ten można uzyskać w bardziej prosty sposób, tj. przez pokrycie tekstu i obrazu bezbarwnym lakierem w aerozolu.

Do wykonania rysunków i napisów za pomocą tuszy kreślarskich należy posługiwać się takimi przyrządami, jak: rapidografem, redisem, plórkdem lub cienkim pędzikiem. Barwne obrazy można uzyskać przez wykonywanie foliogramów za pomocą flamastrów.

Spośród flamastrów produkcji krajowej najlepiej nadają się ma-

saki typu: "Marker 74" - "Inco", gdyż zapewniają ślady trwałe, niezniszczalne.

Technika pisanek

Technika ta sprowadza się do postępowania, w którym pierwotny rysunek wykonuje się substancją tłustą, np. stearyną /świecą/, która stanowi osłonę fragmentów powierzchni przed działaniem farby kształtującej tło. Następnie rozprowadza się farbę z tym, że mechaniczny sposób jej rozprowadzania np. pędzlem może spowodować zniszczenie konturów rysunku. Dlatego do tego celu najlepiej użyć nieprzezroczystej farby w aerozolu. Z chwilą gdy farba uzyska dostateczny stopień suchości należy usunąć linie rysunku wykonanego stearyną uprzednio lekko podgrzewając folię, np. przy żarówce.

Technika prószenia tuszu

Sylwety rozmaitych elementów można wykonać z materiałów nieprzezroczystych lub na folii przez tzw. prószenie kolorowego tuszu kreślarskiego lub innej substancji przezroczystej albo nieprzezroczystej. W tym celu na arkuszu celitu lub folii układa się różne aplikacje konturów np. zwierząt, roślin, figur geometrycznych, znaków, przyrządów /np. zębatek/ itp. Następnie nad arkuszem w jednej ręce należy trzymać grzebień /lub drobną siatkę/ a w drugiej szczoteczkę do zębów lub inną z krótkim sztywnym włosem, przesuwając ją po grzebieniu nabrawszy uprzednio nieco tuszu kreślarskiego lub innej substancji płynnej. Do tego celu jeszcze lepiej zastosować kolorowy lakier w aerozolu.

Po zakończeniu prószenia substancji, uprzednio nałożone aplikacje usuwa się. Przykryte nim miejsca pozostają czyste. Zamiast nałożenia aplikacji można na arkuszu folii nałożyć arkusz z wyciętymi w nim otworami - sylwetkami. W tym przypadku na folii zostaną one zakolorowane.

Technika drapanki

To przezroczysty rysunek wykonany mechanicznie na błonie

fotograficznej lub na przezroczystym materiale pokrytym substancją nieprzepuszczającą promieni świetlnych. Na materiale tym wyskrobuje się ślady według uprzednio naszkicowanego schematu. Można to wykonywać igłą, końcem ostrego nożyka, żyłką itp. układając materiał na twardej i gładkiej podkładce, np. płycie szklanej. Wydrapane kontury można odpowiednio pomalować przezroczystymi tuszami.

Technika przenoszenia obrazów kalkomanii

Ze względu na przepuszczalność promieni świetlnych wyróżniamy dwa rodzaje kalkomanii - przezroczystą i nieprzezroczystą. Obie nadają się do wykonywania projektogramów. Bardzo cenna jest kalkomania zawierająca gotowe wzory aplikacji - symboli, liter i cyfr. Nosi ona nazwę kalkotekstu.

Technika stemplowa

Bardzo użyteczne i usprawniające pracę nauczyciela przy opracowywaniu projektogramów i innych środków w dydaktycznych są odpowiednio opracowane stemple. Poza tym mogą one mieć rozmaite zastosowanie dydaktyczne, a mianowicie jako: 1/ testy graficzne, 2/ zapis graficzny w zeszytach uczącego się. Do wykonywania projektogramów można stosować stemple gotowe lub zrobione we własnym zakresie.

Technika kserograficzna

Kserografia jest elektrostatyczną techniką reprodukcji. Do tego typu kopiowania obrazów służą urządzenia zwane kopiarkami i kserografami /Ks-2, Ks-4/.

Warto zwrócić uwagę na ich wykorzystanie do produkcji foliegramów; na możliwość powiększania i pomniejszania kopii względem oryginału. Niemniej, wykorzystując omawiane urządzenia do mechanicznej produkcji foliegramów można stosować odpowiednio przygotowane maskownice, zakładki, wzorniki, przezroczyste nakładki z uzupełniającymi napisami i rysunkami itp. Dzięki temu z jednego i tego samego oryginału można uzyskać wiele rozmaitych odbitek, celowo zaadaptowanych dla określonych celów działalności kulturalno-oświatowej.

Informacje wyrazowe lub obrazowe, których nie ma w oryginale mogą być dodane przez nałożenie nakładek z uzupełniającą informacją /napisem, rysunkiem/. Nakładki te można wykonać z papieru lub folii. Te ostatnie są o wiele wygodniejsze, gdyż umożliwiają wprowadzenie informacji w rozmaite części powierzchni zadrukowanego oryginału. Nakładki nieprzezroczyste /papierowe/ mogą być wykorzystane do naniesienia na kopię dodatkowych informacji jedynie w większe jej miejsce puste.

Eliminowanie zbędnych informacji odbywa się przez zastosowanie maskownicy - nakładki wykonanej w odpowiednim kształcie z nieprzezroczystego materiału, którą należy nałożyć na oryginał. Podobną funkcję może spełnić odpowiednio skonstruowana maskownica - dla zastąpienia informacji inną. W tym celu na oryginał należy nałożyć maskownicę zapisaną odpowiednimi informacjami w formie tekstu lub obrazów.

Kolory oryginałów barwnych i wielobarwnych mających dobry kontrast są oddawane przy pomocy kopiarek i kserografów jedynie w różnych odcieniach koloru czarnego, ale można je podkolorować wielobarwnymi tuszami przezroczystymi.

Dialog

Nieodzownym elementem teatryku jest słowo. Najlepiej gdy ma ono charakter dialogu. Dialog może wygłaszać jedna osoba lub jeszcze lepiej - specjalnie do tego przygotowany zespół uczestników klubu np. Małego Aktora. Dialog z tłem muzycznym i tzw. dźwiękiem /głosem zwierząt, odgłosami zjawisk przyrodniczych, audiosfery itp/ można odtwarzać z taśmy magnetofonowej. Jednak należy tutaj wyraźnie zaakcentować, że efekt teatru cieni jest w dużym stopniu uzależniony od muzyki i tzw. efektów scenicznych. Dlatego trzeba częściej korzystać z taśmy magnetofonowej i dla tych celów.

Repertuar winien być dobierany według zainteresowań odbiorców. Najbardziej wskazane są scenariusze rozrywkowe i artystyczne umiejętnie łączone z elementami dydaktycznymi i wychowującymi. Dlatego dla teatryku cieni chińskich z zastosowaniem projektoskopu można wykorzystać scenariusze z cyklu teatru kukiełkowego "Tycl - Tycl" oraz książek m.in. wymienionych w bibliografii.

Dla urozmaicenia dialogu i warstwy dźwiękowej teatrzyku cieni warto wykorzystać zapisy na taśmie magnetofonowej. Zapewniają one ciekawe i nieograniczone możliwości. Za pomocą zwalniania lub przyspieszania taśmy można osiągnąć nieoczekiwane efekty. Można słuchać głosów nie istniejących w rzeczywistości, próbować oryginalnych deformacji i "filgów" akustycznych. Pozwala to na przedziwne montaż słowa i muzyki, różnych dźwięków trudnych czasem do naturalnego uzyskania w spektaklu. Magnetofon umożliwia utrwalenie i odtworzenie całego spektaklu bajki przedstawianej w teatrzyku kukiełkowym, umożliwia także samokontrolę osiągnięć w dziedzinie żywego słowa, odtworzenie przy każdej pożądanej okazji bajki, którą przedstawiał teatrzyk cieni. Zapisy fonograficzne reprezentujące całość lub fragment bajki są dokumentem dźwiękowym, zwane fonografią¹⁹.

Tę samą taśmę magnetofonową z bajką z teatrzyku cieni można udoskonalić, jeszcze raz przegrać i w odpowiednich miejscach uzupełnić wątkami z literatury pięknej, czy muzyki. Ta interpretacja nowej postaci i nowej formy rzeczywistości - fonografika, rozumiana jako sztuka realistyczna, bierze swój początek w świadomym i celowym procesie interpretacji artystycznej zjawisk odbieranych ze świata akustycznego. Stąd też zasługuje na szczególną uwagę jako forma i metoda pracy, w której są wykorzystane "twory techniki" - środki audiowizualne w edukacji człowieka.

PRZYPISY

- ¹Por. H.Białołęcka, M.Dunin-Wąsowicz, Pomoce graficzne w wychowaniu przedszkolnym, Warszawa 1975 s.3
- ²J.Frątczak, Telewizja użytkowa w edukacji dorosłych, Warszawa 1979 s.12
- ³J.Frątczak, Środki audiowizualne w działalności kulturalnej, Oświatowej i wychowawczej, Koszalin 1981 s.85
- ⁴H.Rył, Teatr cieni, Wojewódzki Dom Kultury, Lublin 1972 s.5
- ⁵Tamże s.15
- ⁶Tamże s.18
- ⁷Z.Zajac, Teatr i film w szkole, Warszawa 1952 s.16
- ⁸Tamże s.18
- ⁹S.Szuman, Psychologia wychowawcza wieku dziecięcego, Warszawa 1947 s.116
- ¹⁰I.Śtońska, Psychologiczne problemy ilustracji dla dzieci, Warszawa 1969 s.26
- ¹¹Tamże s.26
- ¹²Por. S.Szuman, Psychologia... op.cit. s.116
- ¹³Z.Zajac, Teatr... op.cit. s.19
- ¹⁴J.Frątczak, Projekcja cieniowa w nauczaniu, Zeszyty Metodyczne ZZDZ, Warszawa 1982 nr 3-4 s.36
- ¹⁵J.Frątczak, Grafoskop w praktyce szkolnej, Biuletyn Metodyczny ZOZNP, Katowice 1973 s.39
- ¹⁶J.Frątczak, Środki... op.cit. s.84
- ¹⁷J.Frątczak, Doświadczenia biologiczne z zastosowaniem projektoskopu, Warszawa 1981 s.18
- ¹⁸J.Frątczak, Środki... op.cit. s.210
- ¹⁹K.Dobrzyński, Fonografika w nauczaniu i wychowaniu, Warszawa 1966 s.55